

כאן עכשיו
7.4.2007

אין לי קיום בלי הברקים והקולות ששמעתי בסיני

מאת אלחנן ניר

המוות שהילך סביב זלדה לא דחף אותה אל חיקו, אלא הביאה אל החיים. בעקבות ספרה של חמוטל בר-יוסף "על שירת זלדה"

זלדה. התחקות בלשית אחר הבורא
תצלום: ישראל סאן

בערב פסח 2004 כתבה עלית קרפ ב"תרבות וספרות" כי "עשרים שנה אחרי מותה זלדה היא בעיקר משוררת נשכחת מאוד". אני מכיר הרבה משוררים שהיו רוצים להיות נשכחים בשכחה מן הסוג הזה, שבו מדפיסים בכל שנה וחצי מהדורה חדשה של ספריה. זלדה, כפי שכותבת חמוטל בר-יוסף בפתח המהדורה החדשה של ספרה "על שירת זלדה", החזירה לקורא את שהשירה המודרנית קיפחה ממנו בשיטתיות: תחושת האמון במורה רוחני חכם, אחראי ואוהב, שלחום ולקור הנושבים ממנו יש ממש.

שירתה, כמו שירת גדולי המשוררים הפולנים העכשוויים, דוגמת מילוש ושימבורסקה, מעניקה לא רק חוויה

אסתטית אלא גם חוויה מוסרית עמוקה. זלדה פרצה בפשטותה ובאור מלותיה מחסום כפול של התנגדות: המחסום הדתי נגד שירה מודרנית והמחסום החילוני נגד הדתיות. בלי מערכת מתוקצבת וקרנות לקירוב ואוהלי הידברות, היא פשוט עשתה את זה. היא מוססה את ההתנגדות הפנימית בחברה הדתית לשירה, שהיא הנה משוררת דתית, ואפילו חרדית, כלומר מתוך המשפחה, והיא כותבת שירה מודרנית שאינה סותרת את אמונתיה אלא מפרה אותן. ואכן, היא המשוררת הנקראת ביותר בקרב הנוער הדתי אף בשנים האחרונות. והיא מוססה את הפחד החילוני מהמחשבה כי הדתיות היא למעשה חוסר מגע עם העצמי הנפשי והפנימי בשל עצמי מוחלט המשבית אותו ללא הרף, כלומר האלוהי. וכך אמרה בראיון: "איני חושבת שכאשר אשה מכסה את ראשה זה מכסה את היכולת או אי-היכולת שלה לכתוב שירה". דמות דומה בפרוזה, שעשתה דיפוזיה דו-כיוונית מעין זו, היא ש"עגנון. ההבדל ביניהם, וכמעט מיותר לציין זאת, הוא כהבדל שבין אירוניה לתמימות שאיננה נאיוויות.

במהדורה החדשה של "על שירת זלדה", המגלה עד כמה השירה הזאת אכן עומדת בראש מעייניהם של רבים, מוסיפה בר-יוסף פרק על מוות ושכול בשירתה של זלדה. מצב היסוד האנושי בשירת זלדה הוא לעתים קרובות מצב של מוות פנימי, קומפלקס של שכול, בדידות ותודעת-נלעגות ("בלכתי, לץ מפטיר לעומתי"), תבנית נפשית שזלדה נושאת עמה כל חייה בעקבות מות אביה וסבה בילדותה ומות אמה ובעלה בבגרותה. אבל מה שמעניין אותה הוא לא לחדול עם המוות אלא להמשיך ממנו חיים; להצליח לתאר את אפשרות ההתמודדות עם טראומה נפשית, עם המוות, ולבוא מהם אל המלכות. אל אותה מלכות, החוזרת ונשזרת ללא הרף בשירה, עד כי שלושה מתוך ששת ספריה נחתמים בה. המלכות היא הגילוי של החיים הרוחניים ופועמים גם בתוך המוות, או אם להזדקק ללשון הקבלית שהיתה שגורה על לשונה של זלדה, המלכות היא גילוי הספירות העליונות, שהן ביטוי לאין סוף ולמטאפיזיקה, בתוך המציאות הסופית, הזמנית והמוגבלת הנושאת בקרבה את חידלון המוות.

בהקשר המוות היא כותבת לא מעט גם על אמונתה בהישארות הנפש ובגלגול. בשיריה הם דומים יותר לפרימת הצורה הנוכחית של גוף ונפש ורקימה של חדש

מתוך הגרעין שנוטר, וכפי שהיא כותבת: "כשאמות / - יפרום אלוהים את רקמתי / חוט-חוט, והימה ישלך צבעי / אל מחסניו שבתהום. / ואלי יהפכם לפרח ואלי יהפכם לפרפר".

ראוי להתעכב ולתהות על טיבה של האמונה בחיים שאחר המוות; מה היא כוללת, והאם אין בה פחד גדול לשוב ולקבל אותו גוף שהצלחנו על דרך הרוב להשחיר באופן אופטימלי בחיינו האישיים והבין אישיים. סיפור יהודי מספר על בעל "החפץ חיים", גדול הפוסקים האשכנזים-הליטאים במאה הקודמת, שבערוב ימיו, כשהגיע לפסוקי תפילת השכמת הבוקר "אלהי נשמה", המתארים את שיבת הנשמה "לעתיד לבוא" לאותו גוף, החל לבכות ללא הנח, כמו הבין רק כעת כי הגוף הזה לא עוזב אותו גם לאחר המוות.

זלדה, שלא הביאה על עצמה את המוות, ושלא דגלה במארטיריזם נוצרי, היתה אשה יהודייה שהאמינה בחיים אבל חוותה מקטנותה מוות שהילך לצדה לאורך כל חוטי חייה, עד כי חשה אליו יחס משפחתי. "מדוע פחדת ממני אתמול בגשם? / דיבר אלי המוות. / הלא אני אחיך / השקט והגדול". אולם נראה כי אמונתה בחיים שאחר המוות היא בעיקרה אמונה בחיי העולם הזה אחרי המוות הנחוה ומלווה בעולם הזה. דווקא היחס הקרוב והמשפחתי כל כך שלה עם המוות הוא שמעצים ומגדל מתוכה כוחות חיים וצמיחה. והמפגש עם המוות הוא שמלמד גם לבור מתוכו, כבירת אוכל מתוך פסולת, את החיים, לאסוף את "הכרמל האי-נראה" מן "הכרמל הנראה". המוות שהילך סביבה לא דחף אותה אל חיקו, אלא הביאה אל החיים, וכפי שכתב ט"ס אליוט: "מה שנקרא התחלה הוא לעתים קרובות הסוף / ולעשות סוף הוא להתחיל התחלה / הסוף הוא המקום בו אנחנו מתחילים" (מתוך: "ארבעה קווארטטים", "שירה מודרנית" בתרגום ה' בנימין).

גם במקורות משפחתה נראה כי התייחסו בטבעיות רבה למוות כמקור לחיים, וראו אותו כמטרים להם, כמאזן אותם, ואף כמזריק להם ערך. וכך התבטא סב-סבה, הרבי "הצמח צדק", האדמו"ר השלישי מליובאוויטש על המכתם התנאי הידוע "דרך ארץ קדמה לתורה", המורה על קדימות האתי ("דרך ארץ") לאסתטי ("תורה"). הוא טען כי המוות - והרי דרך כל הארץ היא המוות, לפי הביטוי המקראי - הוא הקודם לתורה, התפשט כחיים, והוא שנותן לה את ערכה ואת כוחה לפעול ולרחוש. החיים לגבי זלדה הערירית היו ידדי נפשה המגוונים והרבים שלהם הקדישה את ספר שיריה האחרון, וכן שיריה, ציוריה, לימודה ויצר סקרנותה ואמונתה הגדולה באלוהים.

הקשר עם אלוהים, כך עולה משיריה, אינו קשר בלתי-אמצעי, כפי שהיינו מצפים אולי, מייחלים ממנה בסתר לבנו לגילויי היסחפות מיסטיים, אלא חוויה של קדושה מתוך מודעות לכך שהמגע עם הקדושה יכול להיעשות רק בעקיפין וכהבטה יראה מרחוק. אין בשיריה ביטוי אינטימיות עם אלוהים, נוסח "אלי" או "אלוהי", אלא דווקא כינויים ליטורגיים המציינים את הבריאה וההשגחה האלהית דוגמת: "חי העולמים", "יוצר האדם", "בורא", "יוצר לילות וירח", "יודע תעלומות" ועוד. זלדה השתמשה גם בביטוי "אין" ביחס לאלוהים, שהוא הביטוי החסידי לתחום העליון ביותר, ולכן גם הבלתי-נתפש ביותר, של האלוהות, אך יחד עם מובן זה לאלוהות בחרה בלשונה אף לקרוא למוות בשם "אין". שיתוף השם ביניהם אינו סתמי, שכן שניהם מבטאים התחברות למקום שכבר בטלים בו הניגודים ומסתלקת הרבגוניות החומרית-המוחשית. ושניהם, הן המוות והן האלוהים, מבטאים אצלה את הניסיון לעצור ולהציל מפני הפרץ הכאוטי והתוהי המאיים, מפני הכאוס הזה שהוא הכאוס המחשבתי, המוסרי והנפשי. מתוך כל הקשה ו"הבוקה והמבולקה" היא לוחשת: "בידך אפקיד את רוחי, את כאבי, / את כבודי, את חיי, ואת מותי", ובשיר אחר: "אין לי קיום / בלי הברקים והקולות / ששמעתי בסיני".

האם שירה מקרבת אל המוות או מרחיקה אותו; מעצימה את החיים או דווקא רואה את החריים ואת פתחי המילוט שמהם הם נאזלים? זלדה אמרה לדליה בן-דוד, אחת הנערות שהתגוררו בביתה אחרי מות בעלה, כי היא כותבת משום שהיא צריכה להדליק נר כדי להאיר את כל המתים שבחזה. והדלקת הנר - הכתיבה - נחוצה כדי לראות את המוות, כדי להביט בו. "כל הלילה חשבת / בריות רבות גרות / בחזי הכואב (...). צריך להדליק נר / ולהביט בהם / בטרם אישן המוות".

קשה לסיים את הדברים מבלי לומר מלים אחדות על ספרה של ברי-יוסף. היא השכילה להפוך כתיבה רפרנציאלית להתחקות בלשית-פואטית של ממש. היא משכילה לאחוז ביד הקורא, אחיזה שאינה מאיימת, ולהוליך אותו בין חדרי לבה של זלדה, לכוון את עינו אל חור הדלת ולהראות לו את האשה הגדולה הזאת בשיאה, המכילות ככל שיא גם את כל השתפלויותיה ונפילותיה.